

Wada däl, iş...

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Wada däl, iş... WADA DÄL, İŞ...

1914-nji ýylyň 5-nji sentýabry.

Osmanly döwlet girdejileriniň üçden bir bölegini gözegçiligi astyna alan «Duýum Umumiýäni» Yewropa ýurtlarynyň garşy çykandygyna garamazdan ýatyrdy.

Karara urușdaky ýaranymyz Germaniýa-da nägilelik bildirdi. Germaniýanyň ilçisi Wangengeým özlerine sala salynmandygyna gaharlanyp, Maliýe naziri (ministri) Jawit beýe igendi.

«- Bu kararyň wagtynyň örän oñaýsyz wagta gabat gelendigini bilseňiz gowy bor. Ýaranlaryň syýasy bähbitlerine ters gelýär. Ertir iňlis we fransuz harby-deňiz güýçleri bogazlardan geçip, size garşy uruş yqlan ederler. Size hiç bir ýagdaýda kömek etmeris. Ne ýaranlyggymyz galar, ne başga zadymyz. Menem ertir esgerlerimi alyp şu ýerden towsa göteriljekdirin...»

Beýleki bir ýandan:

* * *

Selanikli ittihatçy Çolak Haýry Talat paşanyň ýakyn adamlaryndandy.

Şol günlerde Talat paşa ony ýanyna çagyrdy. Halkyň kapitulýasiýalara garşydygyny görkezmek üçin Stambulda käbir protest çykyşlaryny gurnamagy tabşyrdy.

Çolak Haýry we onuň egindeşleri Beýoglunda «Tokatlyýan Otel» we onuň töwereginde kapitulýasiýalara garşy protest çykyşlaryny gurnady.

Germaniýa Osmanla berk duýduryş berip, demonstratlaryň jezalandyrılmagyny talap etdi. Çolak Haýry we egindeşleri on baş ýyl azatlykdan mahrum edildi. Çolak Haýry jezasyny çekmek üçin Anadola ugradylanda, ýolda gaçyryldy. Täze at-familiýa bilen täze şahsyýetnama berlip, Ankaranyň Haýmana etrabynyn municipalitet başlyklygyna bellendi...

* * *

Ittihatçylaryň ykdysady galkynyş üçin dürlü «rezeptleri» bardy.

Maliýe ministri Jawit ýaly selanikli liberal toparyň täsirlenen Mülkiýede iki mugallymy bardy: Sakyzly Ohannes, Mikail Portakal...

Beýleki bir pikir nemes ykdysatçysy Fridrih Listiň «döwletçiligidi». Ýerli senagatyň ösüp, aýagynyň ýer tutmagy üçin belli bir wagta çenli döwlet tarapyndan goralmalydyr. Bu pikiriň tarapdarlary Gazanly Musa (Akýigit) Harbiýede we Erkanyharbiýede ykdysadyýetden okadýandygy üçin ykdysatçy ofiserler bolup ýetişdi...

Ittihatçy beýleki bir toparyň «ideology» Germaniýadan çagyrylan Darülfünunyň maliýe müderrisi doktor Flekdi. Ziýa Gökalp dagy şu pikirdediler: nemes modelini oñlap harsi (medeni), ykdysady we syýasy bileleşik gurulmalydy...

Birem tarapdary kän bolmasa-da, ittihatçylaryň arasynda marksistler bardy. «Parwus» lakamly nemes jöhidi Aleksandr Israel Gelfand olaryň başyny çekýärdi.

Ittihatçylary imperializm we kolonializm düşunjeleri bilen tanyşdyran şol boldy...

* * *

Haýsy pikirde bolsa bolsun, ittihatçylaryň bir çukura tüýkürýän bir maksady bardy: Milli ykdysadyýeti döretmek. Ittihatçylar döwletiň dokuz frontda garpyşyan şol agyr şertlerinde milli ykdysadyýeti kemala getirmek üçin käbir işleri etdi:

Osmanly bazaryny koloniýa öwren 1838-nji ýylyň Baltalimany

şertnamesyny taryhyň zibilhanasyna atdy. Täze gümrük grafigini güýje girizdi.

Kese ýerlilere berilen ýeñillikleri ýatyrdy, salgytda gyradeňlik üpjün edildi. Daşardan gelýän sarp edilýän harytlardan alynýan gümrük salgydy 15%-e çykaryldy.

Pul çykarma mümkünçılığı daşary ýurt «Osmanly» bankynyň elinden alyndy. Döwletiň Merkezi banky hökmünde gurlan «İtibarı Millî» banky we Anadolydaky milli banklar türk telekeçilerinj ýeñillikli kredit bilen üpjün etdi. Maksat – umumy kapitaly döretmekdi...

Zawod gurmak isleýänlere 5 müň metr² tölegsiz ýer paýlandy. Tölegsiz gurluşyk etmäge rugsat berildi. Senagatçylar 15 ýyllap salgytdan boşadyldy.

Enjamalaryň importyndan we daşaryk satylýan önümlerden salgut alynmady.

Daýhanlar gorag astyna alyndy, meselem öndürijä mugtuna tohum berildi.

Harby-deňiz güýcleri, «Gyzyl ýarymaý» jemgyýeti, banklar bu çäräni goldap, hut öz hasaplaryna ekin meýdanlaryny aldy. Kooperativlik diňe oba hojalyk pudagynda däl, kese ýerlileriň elindäki söwdany almak üçinem höweslendilipdi. Nämeler edilmedi...

Asyrlar boýy boýny buruk ýaşap gelenleriň kellesini galdyran ittihatçylaryň bu mirasy Mustapa Kemal Atatürk'e galdy. Hemmesi üstünlikli durmuşa geçirildi.

A soňra?

Geçeliň, ependim, geçeliň...

Soner YALÇYN.

«SÖZCÜ» gazeti, 20.04.2023 ý. Taryhy makalalar